

всіляких вигадок, щоб мати можливість якось зводити кінці з кінцями і при цьому ще й встигати навчатися.

8. Гуртожиток у повсякденності студента

Проблема житла в ті часи була не менш гостра, ніж «проблема хліба». Незважаючи на щорічне збільшення житлової площі, відсоток забезпечення нею студентів залишався незадовільним. У 1929/30 н.р. у Харкові гуртожитками забезпечувалися лише 40,7% студентів, причому цей відсоток практично не зростає (у попередньому навчальному році він становив 40,2%)⁴⁴⁵. Пролетарська частина студентства України була забезпечена житлом на 63,5%, у окремих вузівських центрах цей відсоток був таким⁴⁴⁶:

Місто	Загальна кількість студентів	Робітників і селян	Кількість забезпечених житлом	У відсотках
Харків	13194	7005	5499	78,5
Київ	13640	9376	4272	45,6
Одеса	8465	5034	3599	71,5
Дніпропетровськ	4792	2872	1886	65,4
Миколаїв	728	499	342	68
Вінниця	915	616	500	86
Інші	20169	14432	11016	76,4
Разом	61908	39835	27114	63,5

Нерідко гуртожитки знаходилися дуже далеко від навчального закладу, а то й за містом, й у цілому проблеми не вирішували. Всі вони були перевантажені, середня норма на одного студента становила 4,5 кв. м (Харків, Одеса), 4,1 кв. м (Київ), 4,2 кв. м (Дніпропетровськ). У той же час у них проживала значна частина сторонніх.

Багато пролетарських студентів і робітфаківців не мали й таких умов життя. Тим, кому доводилося жити десь за містом у неопалюваних руїнах, самий необладнаний гуртожиток здавався «тихим куточком». Але й вони зауважували: «Хоча потрібно зізнатися: 80–90 чоловік в одній купі, цілковита антисанітарія, яка тільки може бути у студентів кількістю 90 чоловік у кімнаті, при такому скупченні, звичайно, навчатися не розраховуй, та ще людині з розхитаними нервами, але це нікого не стосується»⁴⁴⁷. П. Григоренко так описав своє життя в так званому «гуртожитку»: «А трудність поставленого завдання [покращення якості навчання — *О.Р.*] ускладнювалась ще й умовами життя. В залі клубу (на 500 сидячих місць) поселили не менше 200 студентів. Кожний з них робив, що хотів. Тому зала цілодобово вирувала, як киплячий казан. Згорбившись на своєму матраці, я розв'язував математичні задачі і так заглиблювався в них, що не помічав нічого навколо себе, жив своїм життям»⁴⁴⁸.

Для вивчення побуту студентства вкотре у січні 1930 р. була створена спеціальна урядова комісія, яка уже в квітні констатувала, що «житлові умови

пролетарського студентства надзвичайно тяжкі», пропонувалося вжити негайних заходів для їх поліпшення⁴⁴⁹. Було навіть укладено угоди з окрвиконкомками — Київським, Дніпропетровським, Луганським, Миколаївським, Одеським і Харківським на побудову студентських гуртожитків і для розміщення прийому 1929/30 н.р. Гарна річ — угода, та проблеми так і не були вирішені, оскільки міськради виділяли приміщення, абсолютно непридатні для житла, що викликало велике обурення серед студентства і про що неодноразово писалося у часописах. Студенти Дніпропетровська скаржилися: «Де тільки є якесь поламане, вільне приміщення, колишні крамниці — КОПОПОУЧ вселяє туди студентів, обіцяючи зробити ремонт, але часто-густо помешкання ремонтуються самими лише словами⁴⁵⁰. У багатьох таких приміщеннях санітарні органи категорично забороняли організовувати навіть тимчасові гуртожитки, як, наприклад, у виділених для розселення студентів Харкова бараках та підвалах по вул. К.Лібкнехта⁴⁵¹. У Києві для гуртожитків були виділені міськрадою призначені для знесення напівтеміні, сирі приміщення, що були виробничими підприємствами чи бараками⁴⁵². Бараки взагалі були досить розповсюдженим житлом сталінської епохи, вони будувалися як тимчасове помешкання, проте жити там доводилося роками. Так, більшість студентів м. Сталіно було розміщено саме в гуртожитках барачного типу⁴⁵³. У Харкові, в бараках на Григоровському шосе не було освітлення, матраців і ковдр, приміщення не прибиралися і не охоронялися⁴⁵⁴. Тож не дивно, що там обікрали сонних, стомлених студенток, забравши 10 пальт і різний одяг⁴⁵⁵. «Устаткування та обладнання студентських гуртожитків незадовольняюче — вказувалося у звітах. Значна частина студентів немає ковдр. Постільної білизни немає зовсім. Не у всіх гуртожитках є залізні ліжка. Недостатнє устаткування столами, стільцями»⁴⁵⁶.

Проблема отримання гуртожитку виникала у студентів щорічно. Повертаючись на навчання, доводилося знову й знову клопотатися про поселення: «Невже не можна зробити так, щоб повернувшись на навчання, студент зміг би прямо йти в те помешкання, де жив минулого року, не ночуючи ні на вокзалі, ні під парканами. Коли вже припиниться між студентами боротьба за існування? — Дайте нам людські умови, — вимагають сотні пролетарського студентства...»⁴⁵⁷. Нерідко траплялися випадки самозахоплення кімнат, особливо у нових гуртожитках. Так вчинили, наприклад, 49 студентів ВНЗ Харкова, які самовільно вселилися до новозбудованого гуртожитку. Причому разом з ними в загальних кімнатах мешкали і їхні дружини, діти і навіть інші родичі⁴⁵⁸. З самозахопленнями намагалися боротися, наприклад, студента Інституту організації територій В.О. Невідомського 2 лютого 1933 р. за відмову звільнити кімнату в БПС, в яку він самовільно вселився, було виключено зі складу студентів із зняттям стипендії. Проте наказом від 8 серпня 1933 р. його вже було призначено комендантом гуртожитку, оскільки попередній недбало ставився до своїх обов'язків⁴⁵⁹.

Щоб якось вирішити проблему житла, під гуртожитки передавалися різні непристосовані для цієї мети приміщення — казарми, клуби, більярдні. Нові функції, що не входили в плани ідеологів і діячів мистецтва на момент спорудження, одержали також і багато культових споруд. Ще у 1920-х рр. студентськими гуртожитками стали Лаврський музей і знаменитий Михайлівський

собор у центрі Києва, у Харкові — шкільна церква на вул. Артема, університетська церква і Каплунівська церква. Жити тут було дещо краще, ніж у бараках, але не набагато — збереглося багато описів цього життя. В Каплунівській церкві, яку передали для тимчасового розміщення студентів у 1929 р., «густо стоять одне біля одного брудні, цупкі, заялозені ліжка, що їх, мабуть, зберігалось з часів воєнного комунізму. Не на всіх ви побачите матраци та ковдри — це мало не розкоші. З 210 студентів, що живуть у церкві, багато сплять просто на підлозі, бо не вистачило ліжок. Підмостивши під грішне тіло пук соломи, вкрившись якоюсь ганчіркою, поклавши під голову кулак, так і сплять студенти. Пробували топити, але пічі ремонтувались останній раз щось за часів Олександра II — насунув такий дим, немов ховрахів викурюють, і довелося студентам лишити цю вигадку. Навіть столів немає в достатній кількості. На всіх 210 студентів — 3–4 столи. Ніде ні поїсти, ані почитати і доводиться все це робити студентам на ліжкові — як максимум зручностей і просто на підлозі — це мінімум. І дуже вражає картина, сидить, по-турецькому зігнувшись, студент і зацікавлений, а над ним церковний напис: «Боже милостив буди мне грешному»⁴⁶⁰. У той же час за це приміщення — «за пропис, картки тощо за підрахунком одного студента здерли щось 120 крб.». У Михалівському соборі в Києві «найщасливіші жили в монастирських келіях, спали іноді по двоє на ліжках, але ж у тиші: стіни товсті, з кімнати в кімнату звуки не пробивалися»⁴⁶¹.

У переважній більшості гуртожитків відзначалася недопустима скупченість, часто доводилося спати двом студентам на одному ліжку, траплялися навіть випадки, коли молодь спала по черзі⁴⁶². Меблями кімнати забезпечені були недостатньо, не вистачало наволочок та простирادل, матраців, ковдр⁴⁶³. У 1935 р., наприклад, за даними НКО майже всі інститути постільними речами не були забезпечені, придбання шаф та подушок з кошторису зовсім виключалося⁴⁶⁴.

Тож скарги на умови проживання стали повсякденною практикою. Причому на тісноту практично не скаржилися, таке становище стало «модним», більшість вражала байдужість до їхніх проблем, «неспівчуття, нерозуміння, мовчазне посмикування плечима, а іноді і схибні зневажливі посмішки»⁴⁶⁵: «Вже другий місяць студенти Гуманського плодоягідного інституту сплять на табуретах, або на голих дошках. Немає ні соломи, ні матраців — про ковдри і простирадла ми не згадуємо. Поки було літо сьак-так можна було перебиватися. Спали на дворі і вкривалися голубим небом. А тепер — не знаємо, що й робити. Дирекція не звертає на нас ніякої уваги»⁴⁶⁶. Коли декілька студенток ХІНО, що мали потребу у гуртожитку, звернулися до проректора з господарської роботи за допомогою, у відповідь почули: «Збирайте свої речі і йдіть на вокзал»⁴⁶⁷.

Значне збільшення контингенту прийому у 1930/31 н.р. до 45585 осіб перетворило ситуацію в катастрофічну, оскільки союзним урядом було відпущено кредит на будівництво гуртожитків у сумі лише 2 300 000 крб. (НКО просив 10 000 000), який мав спеціальне призначення для м. Харкова. Отже, він повинен був більш-менш задовільнити вирішення житлового питання для харківських студентів. У решті ж міст України, особливо у Києві, Дніпропетровську, Одесі й Миколаєві, становище залишалося, як і раніш, напруженим⁴⁶⁸. У таємній постанові бюро ХМПК від 7 квітня 1931 р. констатувалося, що «стан з розміщенням

студентів у м. Харкові впирається в надзвичайно великі труднощі мешкальної кризи та набирає загрозливого характеру», в результаті чого може бути зірваним наступний прийом⁴⁶⁹. У цілому по Україні близько 20 000 студентів нового прийому ще можна було якось розселити, решту 20 000 забезпечити житлом можливості не було. А залишити таку кількість без житла означало зірвати прийом і зробити неможливим виконання затвердженого РНК плану підготовки кадрів⁴⁷⁰. Інститутам рекомендувалося виявляти вільну площу по ВНЗ та ДПС і проводити при поселенні самий жорсткий соціальний відбір.

Справу розселення значно ускладнювало невиконання місцевими органами відповідних постанов уряду про забезпечення житлом сімейних студентів за рахунок загального міського фонду (постанова ВУЦВК від 2.01.1929 р. і РНК від 13.10.1929 р.) та про адміністративне виселення з студгуртожитків сторонніх осіб (постанова ВУЦВК від 12.06.1929 р.)⁴⁷¹. Досить часто сторонні особи в студентських гуртожитках займали майже половину площі. Наприклад, у гуртожитку Харківського технологічного інституту на вул. Каплунівській, 6, студентам належало 57 кімнат, а приватним мешканцям — 41 (42% всієї житлової площі)⁴⁷².

У невеликих містах виселення сторонніх мешканців було проведено повністю. В Одесі і Дніпропетровську — на 43%. У Харкові цю директиву зовсім не виконали. Міські ради забороняли міліції проводити виселення в тих випадках, коли для виселених громадян не відводилися інші приміщення. Сталінська міськрада порушила питання про виселення сторонніх осіб навіть перед ЦК. Тут студентські гуртожитки відбиралися для розміщення різних установ та осіб, було виселено з гуртожитка навіть парттисячників і відібрано куплене приміщення у будівельного технікуму. В гуртожитку Горлівського гірничого технікуму жили співробітники Артемвугілля. У будинку професорів Сталінського гірничого інституту в дев'ятнадцять кімнат заселили співробітників міських і обласних організацій⁴⁷³.

У той же час студентам доводилося жити, де доведеться. Наприклад, критичне становище у 1931/32 н.р. констатувалося в інститутах Дніпропетровська. У медичному більшій частині студентів не вистачало житла, тому молодь була розміщена у залах і аудиторіях⁴⁷⁴. У гірничому новий прийом не був забезпечений гуртожитком повністю і студенти були поселені в аудиторіях⁴⁷⁵. У наступному році проблема залишилася невирішеною: гірничий інститут поселив 450 чоловік в лабораторії та в навчальних приміщеннях; 91 студентів-медиків мешкали у спортивному залі і спали по двоє на одному ліжку. В Інституті профосвіти на 338 студентів було лише 138 матраців, а у педагогічному технікумі на 117 чоловік всього 19 ковдр. Студентам доводилося зсовувати по три ліжка і п'ять-дев'ять чоловік вкривалися однією ковдрою. Через житлові проблеми навчальні заклади втрачали студентів. В електромеханічному технікумі, наприклад, із 52 студентів I курсу покинули навчання 24, із 32 II курсу — 12⁴⁷⁶. У Харківському інженерно-економічному інституті зернового господарства за два місяці відсіялося 62 студента⁴⁷⁷.

В інших містах проблеми були аналогічними. У Сумському інституті соціального виховання, наприклад, осінній і весняний набори (всього 340 студентів) зовсім залишилися без гуртожитку⁴⁷⁸. До студмістечка Голосієве, яке знахо-

дилося в п'яти кілометрах від Києва, був відсутнім трамвайний чи автобусний зв'язок. 500 студентів і більшість викладачів жили в Києві і для них було виділено лише один автобус на 35 чоловік, тож відзначалося «хронічне запізнення» на заняття. У гуртожитках часто не було води та світла. До початку 1933/34 н.р. було відремонтовано лише один гуртожиток, студентів вселяли туди поступово, по мірі підготовки кімнат, тому їм доводилося жити у вологих кімнатах. Оскільки не вистачало білизни, студенти спали на голих матрацах по двоє на ліжку, щоб зігрітися, вкривалися верхнім одягом⁴⁷⁹. Тут не було бані, поліклініки, водопроводу і каналізації, тому використовувалася вода з застоєних ставків.

Будівництво нових гуртожитків відбувалося досить повільно. Перевірка, яка проводилася у жовтні 1933 р. у Донецькій, Дніпропетровській, Київській, Одеській областях та м. Харкові показала незадовільний хід будівництва. Наприклад, у Дніпропетровській області новий гуртожиток зводився лише в Кривому Розі для студентів педінституту, та й те було зірвано завдяки поганій роботі будівельної контори «Укржитлобуду», не зважаючи на наявність будівельних матеріалів. У решті гуртожитків ремонт затягнувся, новий набір не було забезпечено житлом. Більшість студентів так і мешкала в непридатних приміщеннях⁴⁸⁰. Обладнання залишалося незадовільним: тумбочками гуртожитки були забезпечені на 10%, стільцями — на 50%, етажерок бракувало зовсім, та головною проблемою все ж була недостатня кількість білизни.

Вище ми говорили про те, що на будівництво гуртожитків Харкова було відпущено у 1930/31 н.р. спеціальний кредит, який мав більш-менш задовільнити вирішення житлового питання для студентів міста. Почалося спорудження широковідомого Гіганта (хоч і тут були ускладнення з затвердження будівельного і фінансового планів, одержанням дефіцитних будівельних матеріалів, тощо). Та все ж для повного забезпечення житлом студентів столиці одного Гіганта не вистачало, тож почалося будівництво Гіганта другої черги, яке постійно затягувалося через дефіцити матеріалів. Передбачалося також будівництво нового Гіганта на 2 500 чоловік і 20 опалюваних бараків. Плани будівництва цих та інших гуртожитків постійно зривалися. Не вистачало робітників і будівельних матеріалів, які в ті часи стали дефіцитними (цемент, алебастр, ліс, скло, гвіздки, залізо для дахів, радіатори, труби для газового опалення та водопроводу — майже все)⁴⁸¹.

З року в рік констатувалося, що «можливості розміщення залишилися минулорічними, як і площа для навчальних занять. Наявні приміщення не відремонтовані і знаходяться в антисанітарному стані»⁴⁸². Невпорядкованість гуртожитків, бруд і розруха в кімнатах породжували відповідну поведінку студентів, які жили в них. Паління в переповнених кімнатах і плювання на підлогу стало звичним явищем побуту. Всілякі обстеження студентських гуртожитків рік у рік виявляли низку «ненормальних явищ у стані самих гуртожитків і в умовах проживання в них, причому ці явища викликалися не стільки обмеженою матеріальною базою гуртожитків, скільки недбалістю і некультурним ставленням самих мешканців. У коридорах і кімнатах спів, шум, що заважає роботі й відпочинку самих студентів. У кімнатах бруд: у кутках сміття, стіни покриті написами, не провітрюються, у них перуть і сушать білизну»⁴⁸³.

Для студентів були розроблені спеціальні правила поведінки у гуртожитках, в яких говорилося, наприклад, що «викидати сміття й виливати помий за вікно забороняється». Категорично заборонялося «курити цигарки в кімнатах [...], плювати на підлогу в коридорах, кімнатах і сходах [...], тримати під ліжком сміття й непотрібні речі й розгортати брудну білизну [...], залишати стіл для занять неприбраним після їжі, залишати продукти розкиданими й ненакритими, чистити взуття й витрушувати одяг у кімнаті»⁴⁸⁴.

Наказами по інститутах від студентів вимагали дотримуватися чистоти в кімнатах, аж до застосування адміністративних заходів⁴⁸⁵. В одному із них ми читаємо: «У кімнатах студенти повинні додержуватися чистоти: не спати на ліжках в черевиках, мити підлогу»⁴⁸⁶. Комендантів зобов'язували повідомляти дирекцію про студентів, які порушують дисципліну. Студентці ХІОТ П. Акіменковій, наприклад, за неодноразове невиконання розпоряджень коменданта (розпалила в коридорі примуса і напустила диму, викидала недоїдки в раковину умивальника, в неї жили мешканці, які не мали ніякого відношення до інституту) було винесено догану з попередженням⁴⁸⁷. З середини 1930-х рр. за систематичне порушення внутрішнього розпорядку гуртожитків, бешкетування, непристойну лайку, псування державного майна студентів позбавляли права на гуртожиток. А за куріння в недозволених місцях виносили догани⁴⁸⁸.

З кінця 1920-х рр. у гуртожитках стало модним проводити конкурси на кращі й гірші кімнати, але комісіям в основному довелося бачити більше поганих. Як і раніше, говорилося, що «у кімнатах панує брудний мат, чиститься взуття, плюють на підлогу. І найстрашніше, що це не випадковість, що це вже звичка»⁴⁸⁹. Під час обстеження кімнат Артемівського будинку пролетстуду, деякі справляли враження «що тут відбувся погром чи пожежа. Підлога брудна, незаметена. На столі ворохи скибок і недоїдків хліба, пляшки з під кефіру, ворохи паперу... Лунає безперестанний мат...»⁴⁹⁰. У такому хаосі деякі студенти навіть не помітили комісію — грали у карти.

Поганий санітарний стан відзначався навіть у новозбудованих гуртожитках, таких як відомий Гігант, де мешкало 465 чоловік і який був мрією чи не кожного студента. Тож, щоб навести порядки, тут у вересні 1934 р. до кожного поверху прикріпили старосту-комсомольця, випускали бюлетені, а при підведенні результатів конкурсу профорганізація обіцяла навіть видати премію — 1500 руб. за кращі кімнати, але не дала. Довелося виділити кошти на премії із тих 10000 руб., що передбачалися на обладнання⁴⁹¹.

До середини 1930-х рр. підтримувати порядок було проблематично через холод в кімнатах, відсутність води, невлаштованість територій. Так, в одному з кращих студентських гуртожитків Харкова — «Толкачівці», вода у трубах замерзла і полопались радіатори: «Туляться студенти в холодних кімнатах, не вмиваючись біжать в інститут, сплять взуті та одягнені». Дирекція Інституту підпрофосвіти вимушена була надати всім студентам I, II і III курсів відпустку, залишитися мали право лише емігранти та вихованці дитячих будинків⁴⁹². Така ж картина спостерігалась і в Києві. Наприклад, у гуртожитку агропедагогічного інституту не топилося з осені, тому студенти, щоб обігрітися, палили в кімнатах примуси. Тепла від них було небагато, а дихати — важко. Через відсутність води для споживання брали воду з ям⁴⁹³. Студенти багатьох навчальних закладів

скаржилися П. Постишеву на нестерпні умови життя, наприклад, шеститисячники Красноградського агротехнікуму 26 лютого 1935 р. писали, що вони «не мають можливості відвідувати баню, кіно. Білизна переться не регулярно, нічим платити. Декілька декад не міняємо білизну. Простині, наволочки по місяцях не перуть, а коли віддаємо в стірку, спимо на голих матрацах. Студентські гуртожитки обкрадаються ворами. Вурки часто на вулицях оббирають студентів, ріжуть пальто тих, хто обороняється від нападу. Крадуть в роздягальнях пальто, фуражки, шапки»⁴⁹⁴. Багато гуртожитків до кінця десятиліття не відповідали найелементарнішим вимогам: у 1937 р. студентів Харківського інституту інженерів транспорту заїдали клопи, не проводилася дезинфекція, через відсутність води доводилося умиватись в інститутах⁴⁹⁵. А в гуртожитку Одеського індустріального інституту на вул. Островидова була відсутня вода, не працювала каналізація, більшу частину часу студентам доводилося навчатися при газовому освітленні⁴⁹⁶.

В інших, завдяки організації громадськості для вирішення проблеми, вдалося добитися покращення життя і навіть очистити двори від сміття. Студенти Харківського медичного інституту висадили 3000 дерев на подвір'ї гуртожитку, розбили клумби, а також провели водопровід по вул. Пушкінській⁴⁹⁷. Правління Київського хіміко-технологічного інституту харчової промисловості повідомляло, що в новому гуртожитку місця вистачало всім бажаючим, на кожного студента доводилось по 5 кв. м. «При гуртожитку є дизенфікаційна камера, душеві і прачечна, кожному студенту видається повний комплект білизни, в тому числі два простирадла на людину. Постіль міняється раз на декаду. Столами, стільцями, тумбочками в основному забезпечені»⁴⁹⁸. Про відносно налагодження побутових умов у середині 1930-х рр. звітували й інші ВНЗ⁴⁹⁹. А повідомлення на зразок: «У гуртожитку Дніпропетровського гірничого інституту в багатьох кімнатах немає радіо, занавісок на вікнах, немає навіть графінів для води»⁵⁰⁰ вже переносить акценти з житлової кризи на невирішення окремих побутових питань, з якими могла впоратися і сама молодь.

Багато студентів через нестачу місця в гуртожитках вимушені були жити на приватних квартирах. Оренду таких квартир виплачували ВНЗ, а також видавали ковдри, простирадла, наволочки⁵⁰¹. За домовленістю з інститутами господарі квартир зобов'язувалися забезпечити студентів пальним, освітленням. Проте досить часто ці умови не виконувалися і молодь не могла навчатися вечером, оскільки в кімнатах не було світла. Іншим доводилося жити в антисанітарних умовах, без меблів, чайників та інших необхідних речей⁵⁰².

У кінці десятиліття вдалося вирішити і питання оплати за користування гуртожитком, оскільки занепокоєння багатьох студентів викликала її різниця: в одних вираховувалося 10% стипендії, в інших — 4–5%, інколи сюди входила і плата за прання постільної білизни. З 1 вересня 1938 р. РНК СРСР встановив плату за користування гуртожитком в розмірі 7% від місячної стипендії. Одночасно було доручено Комітету у справах вищої школи розробити нові правила внутрішнього розпорядку в студентських гуртожитках⁵⁰³.

Закликала налагоджувати побут і періодика: «Ми хочемо бачити наш гуртожиток зразковим, а в зразковому гуртожитку мають жити лише по-справжньому, по-радянськи культурні люди»⁵⁰⁴. Пропонувалося вести найрі-

шучішу боротьбу зі всіма порушниками правил внутрішнього розпорядку, а особливо злісних притягувати до товариського суду, посилити охорону гуртожитків і не допускати вхід без перепусток.

Немає нічого дивного у тому, що в тяжких побутових умовах і при поганому харчуванні студенти відставали у вазі, були сутулуватими, у багатьох діагностувалися викривлення хребта, плоска грудна клітка, в'яла мускулатура, недостатня дихальна екскурсія грудної клітки. Медогляди виявляли такі явища у значної частини студентів, особливо в інститутах системи НКО, Наркоммісцепрому та Наркомзему⁵⁰⁵. Навіть поверховий огляд студентів Дніпропетровського медичного інституту виявив «надзвичайно сумну картину»: наприклад, на V курсі серед чоловіків відносно здорових виявилось 25,75%, а хворих — 74,25%. Серед жінок — 35% здорових і 65% хворих⁵⁰⁶. Чим старший курс, тим більшою була кількість студентів з розхитаним здоров'ям.

Щороку зростала кількість хворих на відкриту форму сухот. За даними Харківського студентського тубдиспансеру, у 1929 р. з 460 таких хворих 165 чоловік (36%) мали відкриту форму. Серед студентів Ніжинщини після медогляду 1929 р., було 75% хворих, серед них — 70% хворих на сухоти. У Лисичанському робітничому технікумі після медогляду з 110 чол. здоровим виявився лише 1 студент⁵⁰⁷. У Київському тубдиспансері у 1935 р. перебувало на обліку 1100 хворих на сухоти. З них 106 мали відкриту форму. Значна частина їх не була ізольована, жили в гуртожитках і на приватних квартирах. Так, студентки КДУ з відкритою формою сухот Лутай, Ткаченко, Луценко і Михайлівська харчувалися і жили разом з іншими в гуртожитку⁵⁰⁸. Хвороби, помножені на тісноту і бруд, створювали неможливі умови життя і роботи над покращенням якості життя. Тож неодноразово відзначалася відсутність чуйного, товариського ставлення до хворих.

Медогляд у Харківському будівельному інституті показав, що з 240 студентів курортного лікування потребували 95%, а 5% — будинків відпочинку. В той же час місць на курорти від ЦБ пролетстуду отримано було всього 37. У багатьох випадках студенти не могли використати надані їм курортні місця, оскільки їх не відпускали з занять. Так трапилося, наприклад, у Харківському електротехнічному інституті, де студентам було виділено 30 місць на курорти у січні місяці⁵⁰⁹. Внаслідок великої потреби в курортному лікуванні і обмеженої кількості місць, отримати путівку міг рідкий щасливий. Всюди відзначалося незадовільне ставлення до матеріально-побутових потреб студентства, що викликало обурення останніх. Так, коли студент Одеського індустріального інституту В.П. Семенюк захворів туберкульозом легень, він звернувся за допомогою у свій профком. Поставились до нього як і до багатьох інших — «бездушно-бюрократично». Протягом чотирьох місяців, з грудня 1935 р. по березень 1936 р. йому так і не забезпечили необхідного лікування, незважаючи на те, що можливість була. Лише коли він був при смерті, йому надали путівку в тубдиспансер. Та скористатися нею студент так і не зміг — 9 квітня 1936 р. він помер⁵¹⁰.

Медобслуговування студентів також не витримувало ніякої критики. Так, все студентство Харкова обслуговувала одна поліклініка, де завжди вистроювалися такі черги, що потрібно було чекати декілька днів, щоб потрапити на

прийом до лікаря. Медпункти також були перевантажені⁵¹¹. Лікарі били на сполох, що ніхто не враховує, як «розкрадається здоров'я студентів і як використовуються навіть ті наймінімальніші кошти, що їх дається на ремонтування здоров'я студентства»⁵¹². У 1930 р. Наркомос планував надати на курортно — санітарну допомогу 120 тис. руб., та знову скоротив до 100 тис., це в той час, коли прийом значно збільшився. Та й ці мінімальні кошти досить часто використовувалися в інститутах не за призначенням.

9. «Краще бути бідним студентом XX століття, ніж боярином XV!»

Разючі контрасти 1930-х рр., «фасад і чорний хід, слово і діло, те, що прославлялося в газетах і те, що ми бачили в реальному житті»⁵¹³, звичайно, не могли не позначитися на житті молоді. З одного боку, це було життя в постійній психологічній напрузі, «під вічним страхом», в атмосфері підозр, «недовіри, наклепів, нацьковування одних на одних», що, за словами С. Крижанівського, нагадувало кримінальну дію. Студенти відверто про політику не говорили «не тому, що боялися один одного, а тому, що сама собою склалася така норма — навіть в задушевних бесідах. Ми були впевнені: є речі, що не підлягають обговоренню... Але підтекст існує не лише в літературі, в мистецтві — він є і в повсякденному людському спілкуванні»⁵¹⁴.

Якщо до цього, морального боку, додати жорсткі умови існування, у підсумку мав би вийти суцільний морок. Та все ж молодість брала своє і знаходила вихід із страшної буденності: хтось після отримання стипендії дозволяв собі деяку розкіш, виконуючи щомісячний ритуал: «Спершу — до кондитерської на Сумській. Купуємо по коробочці какао «Золотой якорь» і по двісті грамів цукерок «Червоний мак». Потім — до гастроному по пляшечку виноградного соку (якщо є!), який п'ється дома з манюньою чарочки. Тоді — з'їсти пиріжок у крамничці поряд. На цьому бенкет кінчався»⁵¹⁵. Інші відвідували різноманітні вечори і вечірки, популярні того часу літгуртки, семінари, збори: «З якоюсь жадобою кидалися ми на всілякі цікаві лекції, зустрічі, літературні вечори. Принагідно самі декламували таких поетів як В. Маяковський, В. Чумак, В. Сосюра, О. Влизько, «ніспровергали» літературні авторитети...», — згадував Ю. Кобилецький⁵¹⁶. Дехто умудрявся при цьому навчатись у декількох інститутах. Встигали закохуватися і дзвеніти склом на студентських бенкетах⁵¹⁷. «Що для нас важливіше: комсомол чи?.. Звичайно, футбол, але признатися в цьому ми не могли. Не можна! Думай, що завгодно, а говори, що потрібно. Практично з пелюшок ми жили в казармі і так просякнулись казарменним духом, що в собі його не відчували...»⁵¹⁸. Із розмов зі студентами випливало (1937 р.), що багато з них не читали художню літературу, не відвідували кіно, театри, «цим ніхто не цікавиться»⁵¹⁹. Та категорично стверджувати це не можна, спогади говорять про те, що і читали, і ходили в музеї, на концерти, спектаклі, відвідували оперу чи балет, які більшість навіть не розуміла: «Якось я наважився піти подивитися балет, заліз на гальорку, і виспався там добре, аж поки мене не збудив служник, що прибирав після закінчення вистави. Для мене було не тільки незрозумілим, а й дивним, що у незвичному для мене одязі напівоголені (як на мій погляд) дівчата і такі ж чудернацькі хлопці стрибають мовчки під музику на сцені.